

Dr Kosta MILUTINović

PRILOG PROUČAVANJU POKRETA ZA EKONOMSKU I KULTURNU OBNOVU BOKE KOTORSKE

U jugoslovenskoj historiografiji uobičajeno je mišljenje da je između srpskog pokreta na pojedinim područjima jugoslovenskog Primorja bilo razlike, da je svaki kraj na Jadranu imao svoje posebne karakteristike i svoje specifičnosti. Prema oceni Pavla Popovića, srpski pokret u Dubrovniku nije bio istovetan sa pokretom u ostalim primorskim krajevima:

»Pokret je bio spontan, bez ikakva strana uticaja, ponikao čisto na zemljištu dubrovačkom. To je, u ostalom, bio deo većeg srpskog pokreta na Primorju. Ali se taj deo bitno razlikovao od celine. Dok se u severnoj Dalmaciji i Boki pokret tradicionalno vezivao za veru i srpstvo za Pravoslavlje, dotle se u Dubrovniku pokret javio čist, emancipovan od drugih obzira, gotovo u prkos tim obzirima. Tu se prvi put katolici oglasiše Srbima; tu se stvori katoličko Srpstvo.«¹

Niko neće i ne može da ospori činjenicu da je Dubrovnik bio glavni inicijator, organizator i nosilac srpskog pokreta na Primorju, ali tvrđenje da se on »bitno razlikovao od celine« podložno je diskusiji i reviziji. Nema sumnje da se u Dubrovniku začelo, izgradilo i razvilo »katoličko Srpstvo«, ali pri svemu tome možda se ipak ne bi moglo tako kategorično zaključiti da se »u severnoj Dalmaciji i Boki pokret tradicionalno vezivao za veru i Srpstvo za Pravoslavlje . . . »Istovremeno, i uporedo sa pokretom u Dubrovniku, razvijao se i snažan pokret u Zadru, koji je bio, isto tako, demokratski i antiklerikalno orijentisan kao onaj u Dubrovniku. Između Bjelanovićevih i Fabrisovih listova nije bilo bitnih razlika. Isto to važi i za pokret u Boki, gde su Srbi katolici bili, isto tako, aktivni i borbeni kao njihovi jednomišljenici u Dubrovniku i Zadru.

U Boki Kotorskoj bilo je više Srba katolika nego što se ranije pretpostavljalo. Najviše ih je bilo u Dobroti kraj Kotora. Spominju se bratstva Ivanovića (s kojima je bio u prijateljstvu P. P. Nje-

¹ P. Popović, *Dum Ivan Stojanović, Nova iskra, Beograd*, 16. X 1900.

goš), Tripkovići, Kamenarovići, Dabinovići, Radoničići i Dabčevići. Njihovo glavno uporište bila je Slavljska čitaonica u Dobroti, koja je s razlogom obeležena kao »žiša narodne prosvjete i kulture«. Osim toga, u ovoj ustanovi njeni članovi »čitali su štampu sa čitavog slovenskog juga i tako pratili sva narodna zbivanja i pomagali ona u svojoj neposrednoj blizini, naročito bokeljske ustanke...«² Ne samo pravoslavni Srbi nego i mnogi Srbi katolici upirali su svoje poglede u Crnu Goru. O tome svedoči, između ostalog, i veliko oduševljenje koje je obuzelo članove Slavljske čitaonice u Dobroti kada su čuli da će Crna Gora potpomagati hercegovački ustanak. Pomorski kapetan Vido Kamenarović telegrafisao je 11. XII 1875. knezu Nikoli: »Dobročani, susjedi zaslužnoj Crnoj Gori, ushićeni srcem vabe: u dobar čas, Kneže, zasjao mač u tvojoj viteškoj desnici! Neka se već skrše lanci sužnje naše braće i ponovi po tebi silna srpska slava«. Sećajući se ranije izdašne saradnje i pomoći Dobročana za vreme crnogorsko-turskih ratovanja, knez Nikola je odgovorio: »Vazda od starijih doba moj dom i narod nahodio je u patriotskoj Dobroti iskrene prijatelje, radujem se što se ta predanja i sada uzdržavaju«.³

Od istaknutih Srba katolika iz Dobrote treba posebno spomenuti Vicka Tripkovića — Podnopoljskog (1870 — 1938), profesora u Splitu, Travniku, Sarajevu, Mostaru, Dubrovniku, Zadru i Kotoru, često premeštan »po potrebi službe«. Za vreme službovanja u Mostaru bio je član književne grupe Šantić — Dučić — Ćorović i saradnik *Zore*. Objavio je »Bokeljsku trilogiju«. *Iz dekadence* (Split, 1903), *Iz Renesanse* (Split, 1903); *Iz Boke* (Dubrovnik, 1904).⁴

Zatim, ovamo spadaju: kapetan Pavao Kamenarović (1821 — 1907), istaknuti narodnjak i pesnik, narodni poslanik na Dalmatinskom saboru, izabran na listi Srpske narodne stranke u Boki (1897); kapetan Tihomir Dabinović (1887 — 1974), poznati pomorski stručnjak, saradnik *Pomorske enciklopedije* i drugih stručnih edicija, prikupio bogatu građu za veliki *Rječnik pomorskih izraza*;⁵ kapetan Dušan Radoničić (1897 — 1962), kao izraziti antifašista, proveo je sve vreme drugog svetskog rata po italijanskim zatvorima i logorima i drugi.

U Prčanju među porodicama Srba katolika naročito se ističe porodica pomoraca Đurovića. Njen odličan predstavnik je kapetan Josip Đurović (1827 — 1883), pesnik — narodni prvak, borac za narodni preporod, narodni poslanik u Dalmatinskom saboru. Koliko je on bio cenjen pokazuje činjenica da ga je municipija grada

² I. Zloković, *Boka i narodni preporod na Primorju, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, X, 1962, 204.

³ Arhiv Slavljske čitaonice u Dobroti, fascikl iz 1875.

⁴ I. Zloković, *Prof. Vicko Tripković* (povodom 100-godišnjice rođenja), zbornik *Boka*, II, Herceg-Novi 1970, 235—239.

⁵ I. Zloković, *Kapetan Tihomir Dabinović, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XXII, 1974, 279—280.

Kotora izabrala za počasnog građanina kao »izabranog sina Boke Kotorske, djelateljna, neumorna u promicanju napretka Srbsko-slavenskog naroda, vrijednog pobornika za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom«. ⁶ Od njegovih pesama najlepša je *Krivošijanin napušta svoju domovinu*, u kojoj je izrazio svoj bol zbog ugušenja ustanka u Boki 1882. Istim putem je išao i njegov brat Lodovik Đurović (1861 — 1935), narodni prvak svoga kraja, predsednik opštine u Prčanju, mecena svoga rodnog mesta i čuvar njegovog kulturno-istorijskog nasleđa.

Od Srba katolika u Prčanju značajnu je ulogu igrao Niko Luković (1887 — 1970), župnik u Prčanju (1910 — 1934), kanonik Stolnog kaptola u Kotoru (1934 — 1970), član Trećeg zasjedanja AVNOJ-a u Beogradu (1945), poslanik Narodne skupštine Crne Gore (1946 — 1953). Bio je kandidat za kotorskog biskupa, ali ga Vatikan zbog njegovih političkih stavova i njegove nacionalne orijentacije nije potvrdio. Autor je čitavoga niza studija i rasprava iz pomorske i kulturno-prosvetne istorije Boke Kotorske.⁷

Od Srba katolika rodnom iz Herceg-Novog posebno treba spomenuti Marka Cara (1859 — 1953), književnog i umetničkog kritičara, estetičara i esejistu, dugogodišnjeg saradnika Save Bjelanovića i člana redakcije *Srpskog lista* (1880 — 1888) i *Srpskog glasa* (1888 — 1905), urednika zadarskog časopisa *Vuk*. Kada je Zadar pripao Italiji (1920), Marko Car se preselio u Beograd, gde je postao inspektor Ministarstva prosvete, dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti i predsednik Srpske književne zadruge.⁸

II

Posle propasti jedrenjaka u Boki Kotorskoj nastupila je teška ekonomska kriza, koja je imala za neposrednu posledicu masovno iseljavanje u preokookeanske zemlje. Stranci (naročito Nemci i Mađari) uočili su vanredne prirodne lepote i kulturno-istorijske znamenitosti Boke i počeli su se interesovati za određene obalske komplekse, pogodne za građenje turističkih objekata. Prvi pokušaj je

⁶ I. Zloković, *Bokeljski pomorci u narodnom preporodu*, Pomorstvo, Rijeka, VIII — IX, 1960, 360—361.

⁷ *Bibliografija radova don Nika Lukovića, Kotorska sekcija Društva istoričara Crne Gore 1948—1968*, Kotor 1970, 197—207. Od njegovih radova najvažniji su ovi: *Postanak i razvitak trgovačke mornarice u Boki Kotorskoj* (Beograd 1931); *Prčanj — istorijsko-estetski prikaz* (Kotor 1937); *Hagia Sophia* (Kotor, 1940); *Boka Kotorska* (Cetinje 1951).

⁸ K. Milutinović, *Književni lik Marka Cara*, Zbornik Boka, IX, 1977, 157—217. Isti autor, *Zadarski »Vuk« i prva pojava materijalističkih ideja u književnosti Dalmacije, Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, XXIV, 1977, 107—128. M. Zloković, *More i primorje u djelima Marka Cara*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XXV, 1977, 117—136.

učinio jedan stranac, Mađar (koji je imao i prezime Mađar) i u Zeleniki izgradio prvi turistički hotel (1903), koji i danas postoji. Jedna grupa bokeljskih intelektualaca, katoličkih i pravoslavnih Srba, zabrinuta najezdom stranaca, zatražila je i izdejstvovala državnu koncesiju (1906) za osnivanje »Akcionarskog društva za građevine i saobraćaj stranaca« sa sedištem u Herceg-Novom i sa zadatkom unapređivanja turizma, urbanističkog podizanja mesta i razvoja saobraćajnih sredstava, ali da inicijativa ostane u domaćim rukama. Prvi rezultat rada ovoga Društva bio je hotel »Boka« sa 43 sobe, centralnim grejanjem, toplim kupkama i modernim konforom.⁹

Postepeno se formira čitav pokret za ekonomsku i kulturnu obnovu Boke. Na čelu ovoga pokreta stoje mladi i agilni advokat dr Rudolf Sardelić i političar Mirko Komnenović, a njihovi saradnici su: narodni poslanici dr Filip Lazarević, Đuro Vukotić i dr Božo Vukotić; zatim, dva notara, dva profesora, dva ekonomista i dva trgovca. Njima pristupaju mnogi učitelji i sveštenici sa sela. Pokret sve više prodire u narod. Oni osnivaju Srpsku bokeljsku štedionicu u Kotoru, kreditne zadruge u Herceg-Novom, Risnu i Budvi, zemljirodničke zadruge u mnogim selima i jednu ribarsku zadrugu. Osniva se prva industrija glinenih proizvoda u Krtolama kod Tivta i »Parobrodsko preduzeće za lokalnu plovidbu« sa prvim parobrodom »Drava«.

Pokret nije mogao da se dalje razvija i napreduje bez svoje štamparije i bez svoga organa. U Kotoru je osnovana »Bokeška štamparija«, koja i danas postoji i radi. Najzad, 23. I 1908. u Kotoru se pojavio prvi broj »Boke«, glasnika za opće interese Bokelja, štampan ćirilicom i latinicom koji planira ekonomski i kulturni preporod ovoga kraja na široko razrađenim osnovama i sa jednim dublje proučenim programom. U uvodnom članku prvoga broja redakcija »Boke« ukazuje na glavni razlog ekonomskog opadanja nekadašnjeg blagostanja čitavoga ovoga kraja:

»Boka nije postala žrtvom kakvih neumitnih zakona razvitka, jer su joj njezin položaj, prilike, stepen napretka, bogatstvo i ljudska snaga davali dovoljno uvjeta za život. Izvor je njezinih zala u natražnim pogledima; neznanju i nesavjesnosti činioca, koji su izvana djelovali. Narod se je uzalud borio protiv zastoja, koji je postepeno do takvog strašnog obima došao; neprestano podliježući u toj borbi, malaksao i napokon očajao; razbježao se po svijetu; najbolja mu snaga — cvijet mladosti — napustila ognjišta većinom za navijek.«¹⁰

Redakcija »Boke« u istom uvodniku apeluje ne samo na »Bokelje na domu« nego i na Bokelje na strani«:

⁹ Hotel »Boka«, Kalendar »Boka«, Kotor 1913, 114—115.

¹⁰ Boka, 23. I 1908.

»Ona neocjenjiva ljudska snaga, koja je sada raspršena po svijetu, mora da se postepeno povrati rođenoj grudi. To je uvjet da se Boka očuva Bokelju, da procvjeta bujnim životom napretka, ali ne napretka isprošena ili tuđinštinom uvučena, već onog jedinog istinskog napretka, koji se svojom snagom postiže.«

Uvodničar »Boke« ističe da je neophodno potrebno da se mali i neoslobođeni narodi ekonomski organizuju da bi obezbudili svoj nacionalni i kulturni opstanak, predosećajući približavanje krupnih zbivanja na Balkanu:

»Na pragu smo velikih događaja, koji se neće doduše ni sutra ni ondan izvršiti, ali kakvi god bili utijecaće na naše prilike. Eto to zanemareno srce Balkana postalo je i u privrednom pogledu jabuka, oko koje se velike sile otimlju. A i ovo naše more na jugu izgleda da neće ostati pusto bez vrijednosti kao do sad. U svemu ovome vidimo, da se danas veliki boj bije na polju privrede, a kako baš ovom prilikom neke berlinske novine istakoše, budućnost imaju samo privredno jaki narodi. Ako hoćemo da očuvamo ovu grudu zemlje, mi se moramo privredno organizovati i sve srediti što će tome pomoći.«¹¹

Formiranje Saveza srpskih privrednih zadruga na Primorju, sa sedištem u Dubrovniku (1908), predstavlja ozbiljan početak privrednog povezivanja i organizovanja primorskih Srba u borbi za svoj narodni opstanak:

»Savezu treba jakih uporišta, da uzmogne razviti svoj rad onom snagom i ozbiljnošću, koju zahtjevaju prilike. A gdje su ta uporišta? Imalo bi ih i vrlo jakih, ali treba da ljudi uvide, da čim su širi i dublji temelji, tim je čvršća zgrada i tim viša može da bude. Kod nas se naprotiv hoće, da dođe odjednom do visokih zgrada i neće da troši u široke i duboke temelje (...) Najpreča je dužnost i ljudima na čelu Saveza i zadrugama, koje su u Savezu, da potraže ta uporišta. Naći će ih ondje, gdje je dodir sa gomilama naroda najčešći, ondje gdje bi te iste gomile mogle da najveću snagu daju, a to su naše općine, učitelji i narodni sveštenici, i same zadruge. Treba poraditi, da ta najveća snaga ne ostane zakopana i zanemarena kao do sad.«¹²

Sa potvrđivanjem statuta i dozvolom rada Saveza srpskih privrednih zadruga išlo je teško i sporo, jer je Namesništvo u svakoj delatnosti primorskih Srba naziralo političke tendencije.¹³

¹¹ *Spremajmo sel Boka*, 20. II 1908.

¹² *Savez srpskih privrednih zadruga na Primorju, Boka*, 12. III 1908.

¹³ Člankopisac »Boke« iznosi ove konkretne pojedinosti: »Poslije 4 godine priznato je Savezu naših zadruga pravo da vrši zakonom propisanu reviziju. Nije se tu radilo o kakvim koncesijama već o pravu na osnovu zakona. I dok su drugi Savezi već u 1904. godini svi imali priznanje, za nas se je trebalo predomišljati 4 pune godine. I ovo bi trebalo da otvori oči mnogima od nas, kojima za privredni pokret nije stalo, jer mu ne uviđaju važnost ili najviše bi htjeli da mu dadu samo dekorativnu važnost«. (»Boka«, 12. III 1908.)

Pangermanski ekonomski i politički prodor na Istok (*Drang nach Osten*) postajao je iz dana u dan sve teži i opasniji. Člankopisac »Boke« upozorava na upadljivu sličnost u postupanju Pruske sa Poljacima i Austrije sa Jugoslovenima:

»Eto pred nekoliko dana veliko nemačko carstvo glasovalo je zakonom, kojim se hoće Poljaka u Pruskoj utamaniti privrednim sredstvima (...) No ta pruska politika primjenjuje se sve u jačoj mjeri i drugdje. Istina nije svuda tako naprasita, a ujedno i otvorena, ali u stvari ništa ne mijenja, i ako se voli prikazivati kao djelo dobrotvora. Ne samo da trpimo već i po kadikad sa oduševljenjem pozdravljamo neke tuđinske ustanove za unapređenje Dalmacije, od kojih mi čekamo tobož dobro, a koje će samo biti pijonerima tuđinske najezde.«¹⁴

Člankopisac »Boke« ovde očevidno aludira na »Društvo za promicanje narodno-ekonomskih interesa Kraljevine Dalmacije«, osnovano u Beču, pod predsjedništvom grofa Julija Haraha, jednoga od najbližih saradnika i jednomišljenika prestolonaslednika Franje Ferdinanda. Osnivanje ovoga Društva u Beču i propagandističke izjave grofa Haraha predstavljale su samo bacanje prašine u oči još nedovoljno obaveštenoj jugoslovenskoj javnosti.

Uvodničar »Boke« podvrgava kritičkoj analizi ekonomsku politiku austrijske vlade barona Maksa Beka, osvrće se na turneju Riharda Ridla, generalnog sekretara Donjo-austrijske trgovačke i industrijske komore, po Dalmaciji »da prouči što bi se dalo uraditi na polju trgovine i industrije«, i konstatuje:

»Još nije ništa učinjeno da se stvore uvjeti za uspjeh. Još uvijek vidimo stare zle navike birokracije, s kojima se ne da naprijed. Zalud jedno stoji: kolikogod se g. ministar-predsjednik zagrijavao za unapređenje Dalmacije, aparat, koji mu stoji na raspoloženju, još je uvijek okovan ledom, a ladan vjetar s tog ledenog lanca još uvijek bije narod.«¹⁵

Uvodničar »Boke« navodi konkretan primjer »kako je ministar Foršt obećao općini krtoljskoj da će joj pročistiti ušće u Solioc-kom polju« u Boki, ali da se njegovo obećanje nije ispunilo, iako se radilo o osnivanju glinene industrije;

»I tako nova industrija u eri g. Beka za privredno podizanje Dalmacije ne može, uza sva obećanja ministara, ni za malo dana za svoje novce da dobije mali bager, a da ne govorimo o tome, što bi se tim učinila velika usluga narodu.«¹⁶

¹⁴ *Boka*, 12. III 1908.

¹⁵ *Na čemu smo s akcijom g. Beka*, *Boka*, 9. VII 1908.

¹⁶ Na osnovu konkretnih primera uvodničar *Boke* upozorava da se sva Bekova akcija sastoji samo iz varljivih obećanja: »Dok on šalje g. Ridla, da proučava koje bi se nove industrije dale u Dalmaciji podići, dok obećaje državnu pomoć i razne pogodnosti, dotle njemu podčinjeni organi nanose ogromnih šteta industrijama, koje narod sam osniva...« (*Boka*, 9. VII 1908).

Nešto docnije uvodničar »Boke« se još oštrije osvrće na pan-germansku opasnost ne samo za budućnost Srba nego i ostalih Jugoslovena:

»Navala Germanstva ide za tim da spriječi kompaktizovanje Srpstva, a po tom Jugoslovenstva, da nas razdrobi i rasije (...) Germanska pesnica hoće da prekine lanac našeg narodnog razvijanja u prvcu sjedinjenja svih Južnih Slovena, a upravo njen je udarac stegnuo labave naše okvire.«¹⁷

U nedelju 6. VI 1909. održana je u Kotoru »skupština za uređenje narodnog rada u Boki«. Prisustvovali su srpski narodni poslanici iz Boke, načelnici srpskih opština i određeni delegati iz Kotora, Risna, Herceg-Novog, Krtola, Grblja, Budve, Paštovića, Perasta i Spiča. U diskusiji »dalo se je izraza općem osjećaju potrebe da se stvori mogućnost sređenog i složnog rada na svim granama narodnih interesa u Boki«. Komentarišući značaj donesenih odluka, »Boka« (9. VI 1909) piše:

»Ovom je skupštinom stvorena podloga da se smišljeno, zajednički i sređeno poradi oko podmirivanja životnih narodnih potreba u Boki, a naročito na privrednom polju, gdje su najpreče (...) Osim toga je na ovom zboru istaknuto da se ovim ni u čem ne prejudicira sporazumnom radu sa ostalim krajevima Primorskog Srpstva u zajedničkim pitanjima, već da se je samo udovoljilo prijekoju nuždi da se Bokelji za svoje potrebe misle.«¹⁸

Na ovoj skupštini formirana je Srpska narodna organizacija u Boki, sa sedištem u Kotoru, i izabran je Glavni odbor na čelu sa predsednikom Đurom Vukotićem i sekretarom Rudolfom Sardeličem. Rešeno je da »Boka«, počevši od svoga 99. broja, postaje »organom Srpske narodne organizacije u Boki«. Za novog urednika izabran je Dušan Vukasović, ali program lista ostaje nepromenjen:

»Program je *Boke* ono isto, što je i zadaća odbora Srpske narodne organizacije — pretežno ekonomske naravi — jer su nam po duhu vremena ova pitanja postala životna pitanja. Na ovom polju najviše hramljemo. Ono će dati prilike da se naše radne snage razvijaju, svaka po svom znanju.«¹⁹

Nova redakcija obećava da u svojim nastojanjima »neće izgubiti iz vida ni politička pitanja, koja zasijecaju u interese našega naroda«:

»Nećemo se baviti politikom višeg stila, jer je u velikim pitanjima naš glas odveć slab. Davati ćemo samo mišljenja i oduška našim osjećanjima u nacionalnim pitanjima, prema potrebi ustajati na obranu narodnih interesa i zagovarati načelo jedinstva Srba i Hrvata.«

¹⁷ *Uspjesi srpskih progona, Boka*, 25. XII 1909.

¹⁸ *Boka*, 9. VI 1909.

¹⁹ *Boka*, 26. VI 1909.

Redakcija se unapred ograđuje od eventualnih prigovora da nova organizacija ima bilo kakvih separatističkih tendencija:

»Ova naša organizacija i njen program nemaju ništa separatističkoga; ona je izazvata lokalnim potrebama i stojati će uvijek raširenih ruka, da se pridruži kojoj drugoj našoj organizaciji, koja bi se imala sprovesti u pokrajini na široj podlozi.«

Početak januara 1910. udružile su se privredne organizacije i u sporazumu sa dalmatinskim poslanicima i predstavnicima svih političkih stranaka uputiti javni poziv na pokrajinsku skupštinu u Splitu (16. I 1910) sa jednom tačkom dnevnog reda: Složna akcija Dalmacije za željezničku svezu. U pozivu se apeluje:

»Naša Dalmacija, jedina u Evropi, nema do danas željezničke veze s ostalim svijetom, te usljed toga kao odsječena grana gine u oskudici i propada. Nebrojeno puta smo dosad tražili da nam sagrade željeznice, bez kojih našoj pokrajini nema napredka, ni budućnosti. Željeznice ne samo što se ne grade, već nam se u zadnje doba hoće da oduzme i zadnja nada da će u dogledno vrijeme biti sagrađene. Time se nad našom zemljom izriče osuda ekonomske smrti. Ali mi toj sudbini nećemo i ne smijemo da se pokorimo! Mi hoćemo, mi moramo naći načina da i proti protivnosti Ugarske proti nama i mlitavosti bečke vlade izvojstimo našem zavičaju pravo na puni ekonomski život dostojan prirodnoga položaja i velike prošlosti ovoga Jadranskog primorja.«²⁰

Apel je upućen svima Dalmatincima »bez razlike vjere, jezika, stranke i mišljenja«. Apel je na čitavom Primorju ostavio dubok utisak, ali su vladajuće klase Beča i Pešte i ovoga puta ostale gluhe i neme na sve ove apele.

Demokratski, jugoslovenski i antigermanski stavovi »Boke« izazvali su oštru reakciju konzervativnih i austrofilski orijentisanih elemenata u Dalmaciji. U polemiku se nepozvan umešao Aleksandar Mitrović, urednik »Primorskog srpskog lista« i saradnik »Novog srpskog lista«. Sam obeležen kao austrofil, on je pokušao da svoje političke protivnike oko »Boke« neosnovano i neistinito prikaže kao — austrofile!

Aleksandar Mitrović je u zadarskom »Narodnom listu« dao izjavu, koju su, zatim, preneli listovi »Dubrovnik« i »Jedinstvo«, a u kojoj je, između ostaloga, javno tvrdio da je »Boka« priskočila u pomoć bečkom »Reichspostu« i peštanskom »Pester Lloyd«, i nazvao »žgadijom« — »organ Srpske narodne organizacije i ljude koji su joj na čelu«.²¹

Ova Mitrovićeva izjava izazvala je oštro reagovanje na skupštini Srpske narodne organizacije, koja je održana u Kotoru 5. X 1909. Tu je detaljno analiziran ceo Mitrovićev slučaj, saslušana su razna mišljenja i na kraju jednoglasno prihvaćena ova rezolucija:

²⁰ *Jedan apel, Boka*, 12. I 1910.

²¹ *Narodni list*, br. 76, 1909.

»Savjet Srpske narodne organizacije u Boki, smatrajući za tešku i neoprostivu uvredu izjavu dra. A. Mitrovića, koju je objelodanio u 76 broju Narodnog lista, Dubrovnika, kao i nekim drugim pokrajinskim listovima, nazivajući »žgadijom« članove naše organizacije, a njen organ Boku denuncijantskim izmečarom, odbija sa najvećim prezrenjem tako podle objede, kojima se nabacio u svojstvu poslanika, izražava mu nepovjerenje i smatra ga nedostojnim da zastupa Boku kao poslanik na Dalmatinskom saboru.«²²

Srpska narodna organizacija nije bila dugoga veka: zbog svo- ga opozicionog, antiaustrijskog stava i zbog svojih, jasno izraženih, demokratskih jugoslovenskih pozicija, organizacija je raspuštena, a 153. broj »Boke« (od 12. I 1910) bio je posljednji.

Prema svim indicajama sudeći, sukob i polemika između »Boke« i Mitrovića bila je samo jedan od povoda, koji je ubrzao likvidaciju čitavoga ovoga pokreta. Pravi razlozi bili su teži i dublji. Pre svega, »Boka« i cela grupa koja je rukovodila ovim pokretom upirala je svoje poglede u Srbiju i budnim okom pratila sve što se događa u Beogradu sa živim interesovanjem i neprikrivenim simpatijama. To je palo u oči ne samo Namesništvu u Zadru, nego i vladajućim faktorima u Beču. S jedne strane, orijentacija prema Srbiji, koja je došla do punog izražaja u toku aneksione krize i veleizdajničkih procesa u Hrvatskoj, a s druge strane, sve glasnije naglašeni antiaustrijski i antigermanski stavovi »Boke« bili su odlučujući pri donošenju odluke.

III

Na ekonomski razvoj ovoga kraja uticali su ne samo društva i grupe, nego i pojedine porodice iz Boke. Od ovih je najpoznatija pomorska i brodovlasnička porodica Gopčević iz Orahovca. Već se za vreme napoleonovskih ratova spominje kapetan Krsto Gopčević, koji se sa svojom korvetom borio kao saveznik Rusa i Crnogoraca protiv Francuza 1806 — 1807. Njegov sin Spiridon (1807 — 1861) poslovao je prvo, zajedno s ocem, kao brodovlasnik u Smirni, a odatle su obojica prešli u Trst oko 1830.²³ Tu se odvojio od oca i počeo sam voditi svoja pomorsko-trgovačka pslovanja sa još većim uspehom od oca. Njegovi biografi govore o njemu u superlativima. Po jednome, Spiridon je »u Trstu bio najpopularnija i najviše cijenjena ličnost, a u trgovačkom svijetu uživao je ogroman ugled.«²⁴ Po drugome: »On je oživio riječku luku, a poslije 1840. bio je najveći trgovac u Trstu i najjači brodovalnik u Austrijskoj

²² Boka, 9. X 1909.

²³ M. Zloković, *Pomorstvo Pada, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XII, 1964, 246.

²⁴ S. Vekarić, *Bokeljski brodovlasnik Špiro Gopčević, Pomorstvo*, br. 11, 1951, 350—351.

Imperiji».²⁵ Pretpostavljalo se da je oko 1850. imao kapital u vrednosti od 12.500.000 austrijskih forinata i raspolagao sa 30 brodova duge plovidbe. Na svojim brodovima Gopčević je slao oružje i municiju Crnoj Gori; besplatno delio — za vreme nerodnih godina — žito narodu Boke, Crne Gore i Hercegovine; novčano pomagao škole u ovim krajevima; pomagao književnost i književnike.²⁶

Međutim, sve je to potrajalo samo do krimskog rata (1853 — 1856), koji je doveo do finansijskog pada Gopčevića, jer se žito, koje je bilo ukrcano u njegove brodove za Rusiju, pokvarilo i izazvalo njegov ekonomski krah, nervni slom i preranu smrt.

Dok je Spiridon Gopčević, senior, održavao prijateljske veze sa P. P. Njegošem, knezom Danilom, knezom Mihailom, Ilijom Garašanihom²⁷ i drugim nosiocima nacionalne politike kod Južnih Slovena — dotle je njegov sin, Spiridon Gopčević, junior (1855 — 1936) bio izrazit austrofil.²⁸ On je imao i velikih političkih ambicija, o čemu svedoči, između ostaloga, jedna anonimna propagandistička brošura, koja je imala za cilj da glorifikacijom njegovih tobožnjih zasluga pripremi pogodan teren za njegovu kandidaturu na predstojećim izborima za narodnog poslanika Boke Kotorske u austrijskom parlamentu. S jedne strane, u ovoj brošuri se oštro kritikuje rad svih ranijih poslanika Srba i Hrvata u parlamentu, a s druge strane, Gopčević se najtoplije predlaže i preporučuje za budućeg narodnog poslanika:

»Ali, onda moramo i primjetiti, da je držanje dalmatinskih poslanika nedostojno bilo. Ili oni su nezalnice na socijalno-ekonomskom polju, tako da nijesu kadri bili da pojme duh, smisao i važnost Gopčevićevog projekta, ili oni su ćutali iz sebičnih razloga. U svakom su slučaju pokazali da nijesu sposobni zastupnici našeg naroda! ... To ne ide dalje ovako! Nama je dakle od prijeke potrebe da imamo u vijeću takvog poslanika, koji ima ne samo sposobnost i stručno znanje, već koji zna izdejtvoovati za Dalmaciju sve što nam fali. Takav je čovjek najpodesniji Spiridon Gopčević! ... Svaki pametni rodoljub daće svoj glas na idućim izborima Spiridonu Gopčeviću...«²⁹

Ovaj predgovor nosi potpis — Bokeška omladina! Međutim, takvo društvo u Boki uopšte nije postojalo, nego se pretpostav-

²⁵ Lj. Kosijer, *Bankarstvo*, br. 2, 1932, 77—78.

²⁶ I. Zloković, *Spiridon Gopčević, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XV, 1967, 160—161.

²⁷ I. Zloković, *Dva pisma Spiridona Gopčevića Iliji Garašaninu, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XVI, 1968, 157 — 164.

²⁸ V. Stojančević (*Spiridon Gopčević, Enciklopedija Jugoslavije*, III, 490) konstatuje: »U periodu Prvog svetskog rata njegovo austrofilstvo došlo je do otvorenog izražaja na štetu stvari oslobodilačke borbe Srbije«. Posle rata živeo i umro u Beču.

²⁹ *Bokeška omladina, Rad Spiridona Gopčevića*, Kotor 1906, 4—5.

ljalo, sa razlogom, da je autor ovoga teksta sam Spiridon Gopčević.³⁰

Da bi se jasnije sagledao politički lik Spiridona Gopčevića dovoljno je citirati ovu njegovu karakterističnu ocenu politike srpskih, hrvatskih i slovenačkih stranaka u Habsburškoj Monarhiji:

»Ako još uzmemo k tome, da naše političke stranke na žalost isključivo vode pitanje narodnosti, raspravljajući oholim omalovažavanjem o sveopćim državnim interesima (...) to se ne smijemo čuditi ako se plodovi ove pogrešne unutrašnje i spoljne politike, kao i nesavjesnost pojedinih stranaka pokazuju na način, kao što je to sada slučaj.«³¹

Gopčević oštro prigovara dalmatinskim poslanicima u austrijskom parlamentu što se »bave više sitničkim sporovima među narodnostima nego li narodno-gospodarstvenom politikom u velikom stilu«, a previđa činjenicu da im je u tadašnjim uslovima bila primarna borba za nacionalni opstanak.

Po ugledu na nemački »Flottenverein«, Gopčević je sastavio 28. III 1903. memorandum o osnivanju jednog austrijskog pomorskog udruženja. Stojeći na velikoaustrijskim pozicijama, Gopčević je tu iznio svoje poglede o tome na koji bi način Austro-Ugarska postala i velika pomorska sila.

O Gopčevićevoj austrofilskoj orijentaciji možda najrečitije svedoče njegovi članci o problemima dalmatinskog pomorstva, objavljeni u konzervativnom gradačkom listu »Tagespost«. Raspravljajući o reformama i preobražaju austrijske trgovačke mornarice, Gopčević ide još krupan korak dalje:

»K tome bi se parobrodi dogovorno sa ratnom upravom imali graditi tako da uz mogu služiti kao pomoćne krstarice u slučaju rata (...) koju bi korist takvo društvo moglo podati našoj carevini.«³²

Brodovlasnik Gopčević predlaže niz reformi austrijske mornarice po ugledu na nemačku pomorsku plovidbu: »Kad bi se program cjelovito proveo, to ne bi bile svjetske luke, u koju ne bi zalazila Paraplovidba Gopčević, koja će, kao što se nadati, ploviti pod austrijskom zastavom.«³³

Na kraju svoje brošure, Gopčević otvoreno i bez zazora apeluje na bečku vladu da materijalno podrži njegovu brodovlasničku konzorciju:

³⁰ U ovom predgovoru, u primedbi ispod teksta, daju se ova krupna obećanja — ako Boka izabere Gopčevića za poslanika: »Ostvarenje gorostasnih Gopčevićevih projekata daće hljeba cijelom pomorskom žiteljstvu Dalmacije, kome neće više trebati (kao sada) da ostavlja milu domovinu i da traži koru hljeba u inozemstvu! Osim toga kakvu korist, kakvo bogatstvo, kakav napredak imaće Dalmacija kad sve dobre namjere Spiridona Gopčevića budu ostvarene!« (Ibid., 5).

³¹ *Bokeška omladina*, op. cit., 9.

³² *Tagespost*, Graz, 11. VIII 1906.

³³ *Bokeška omladina*, op. cit. 49.

»Paroplovidba Gopčević doista je najznačajniji posvemašnji preokret u našoj trgovačkoj mornarici (...) Ne vjerujem da će država sebi činiti to zadovoljstvo da godišnje žrtvuje nekoliko milijona da drži Lloyd usprkos svih gubitaka; država nema interesa da to čini, kad bi s druge strane, promijenivši svoju taktiku, mogla doći u položaj da, naprotiv, iz osnutka Paroplovidbe Gopčević crpi neproračunivu korist?«³⁴

Međutim, i pored sve agitacije, Gopčević nije uspeo da zado- bije poverenje naroda Boke Kotorske. Na izborima za austrijski parlamenat 14. 15. i 16. V 1907. on se kandidovao kao, tobože, »nezavisan« kandidat protiv Mihaila Bjeladinovića, kandidata Srpske narodne stranke. Iako je žrtvovao velike sume novaca za propagan- du i agitaciju, i premda se služio i nedopuštenim sredstvima, Gop- čević je na izborima dobio svega 1898, dok je Bjeladinović postigao 2.558 glasova. Tim povodom uvodničar »Dubrovnika« piše: »To nije bila obična borba stranaka, već borba poštenja i časti protiv nametnika, koji je jakim oružjem, novcem, htio da čast i poštenje mile nam Boke osvoji. U ovom izbornom srezu poštene i svijesni Srbi osvjetlali su svoj obraz.«³⁵

Ova izborna pobjeda imala je veliki nacionalno-politički značaj. U samoj stvari, to je bila pobjeda demokratskih opozicionih snaga nad kandidatom austrijske vladajuće klase. Jer, iza Bjeladinovića stajalo je sve ono što je u Boki pružalo otpor nasrtajima reakcije, koja nije birala sredstva da nametne one elemente, koji će u Beču poslušno govoriti i glasati prema naređenjima vladajuće klase.

³⁴ I. Zloković, *Pomorski planovi Spiridona Gopčevića — sina, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XXII, 1974, 57 — 70.

³⁵ *Poslije izbora, Dubrovnik*, 19. V 1907.

Summary

SUPPLEMENT TO THE STUDY OF THE MOVEMENT FOR THE ECONOMIC AND CULTURAL RENEWAL OF BOKA KOTORSKA

Kosta MILUTINOVIĆ

After the ruin of sailing ships, a serious economic crises arose in Boka Kotorska, which brought as its after effect the mass migration of people to the countries across the ocean. Foreigners, especially Germans and Hungarians observed the extraordinary natural beauties and cultural-historically famed sights and interested themselves in coastal complexes which would be suitable for building tourist facilities. The first attempt was made by a Hungarian, who built in Zelenica the first hotel (1903). A group of Boka intellectuals worried by the invasion of foreigners asked for and recieved a concession (1906) for the founding of the Stock company for Foreign Structures and Traffic (Akcionarsko društvo za građevine i saobraćaj stranaca) with its headquarters in Herceg-Novi, their intention was to heep the initiative in the hands of the local population. The first result of the work of this company was the modern hotel »Boka« in Herceg-Novi.

Gradually a whole movement is formed and developed for the economic and cultural renewal of Boka. At the head of the movement are Rudolf Sardelić and Mirko Komnenović. They are joined by many, teachers, priests and merchants. They will found the Serbian Savings Bank of Boka (Srpska bokeljska štedionica) in Kotor, credit associations in Herceg-Novi, Risan and Budva, agricultural co-operatives in many villages and one fishing co-operative. The first industry for the manufacture of clay products is founded in Krtola near Tivat and also the steamship company for local navigation (Parobrodsko preduzeće za lokalnu plovidbu) with the first steamship »Drava«.

This movement could not further develop and progress without its own printing house and its own voice. In Kotor was founded the Boka Printing Shop (Bokeška štamparija) which exists and works still today. Finally on 23. I. 1908 in Kotor appeared the first edition of the paper »Boka« printed in the cirilic and the latin alphabets which planned and propogated the economic and cultural rebirth of this area on widely concieved Yugoslav basis.